

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'25:355.343.18

Балабін В. В.

Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДУ

Процес наукового обґрунтування накопичених напрацювань із військового перекладу у форматі абстрактної теорії нерозривно пов'язаний із визначенням її фундаментальних методологічних засад. У статті проаналізовано загальнонаукові основи теорії військового перекладу (далі – ТВП), визначається роль загальнонаукових концептів і методів наукового дискурсу для цієї спеціальної теорії перекладознавчої науки. Методологія ТВП являє собою сукупність теоретичних положень, що розкривають принципи, способи, методи й прийоми побудови, опису й застосування типових алгоритмів операційної діяльності військового перекладача. В основу ТВП мають бути закладені загальнонаукові, мовознавчі та спеціальні перекладознавчі концепти й методи.

Ключові слова: перекладознавство, військовий переклад, теорія військового перекладу, методологія науки.

Постановка проблеми. Одним із завдань сучасного перекладознавства є розроблення теоретичних засад спеціальних (часткових) теорій перекладу, що охоплюють «галузі політики, економіки, науки й техніки, медицини, юриспруденції, військової справи, аудіовізуальної комунікації (кіно, телебачення) тощо» [1, с. 13]. До таких спеціальних теорій перекладознавчої науки належить і теорія військового перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти наукової проблематики теорії військового перекладу досліджували Л. Л. Нелюбін, Г. М. Стрелковський, Г. О. Судзіловський, Н. П. Ветлов, В. М. Шевчук, М. К. Гарбовський, О. Г. Князева, В. В. Балабін, П. А. Матюша, М. Б. Білан, С. Я. Янчук, Б. А. Дзись, О. В. Юндіна, Л. М. Гончарук, О. Ю. Солодяк, О. М. Нікіфорова, П. П. Банман, Н. М. Романенко, Е. Шагардинова й інші. Водночас ціла низка фундаментальних завдань теорії військового перекладу потребує принципового розв'язання чи уточнення. Зокрема, одним із таких завдань є визначення загальнонаукових основ теорії військового перекладу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення місця загальнонаукових концептів і мето-

дів наукового дискурсу в теорії військового перекладу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що сьогодні існування перекладознавства як окремої галузі філологічної науки є загальноприйнятим і не ставиться під сумнів [1, с. 13; 2, с. XX; 3, с. 1; 4, с. 119; 5]. За своєю природою сучасне перекладознавство є міждисциплінарною галуззю знання, «яка містить текстологічні, когнітологічні, культурологічні та соціологічні складники» [6, с. 59]. У складі перекладознавства прийнято виокремлювати *загальну теорію перекладу*, яку визначають як «розділ перекладознавства, що розглядає проблеми, які мають основоположне значення для науки про переклад, пов'язані з перекладацькими універсаліями» [7, с. 124], а також *спеціальні теорії перекладу*, що «розглядають умови праці перекладача, характер текстів, що перекладаються, особливості різних видів перекладу» [7, с. 208], які іноді також називають *частковими* [7, с. 248–249] або *аспектними* теоріями [6, с. 56].

Теорія військового перекладу (ТВП), як можна зрозуміти з назви, обслуговує царину саме *військового перекладу*, що, за визначенням основопо-

ложника наукових досліджень військового перекладу Л. Л. Нелюбіна, «являє собою один із видів спеціального перекладу з яскраво вираженою військовою комунікативною функцією» [7, с. 32]. На думку В. І. Карабана, «цей вид перекладу характеризується своїми значними особливостями в плані як жанрів текстів, так і принципів, закономірностей і труднощів перекладу» [8, с. 31].

Військовий переклад в Україні активно розвивається з перших днів незалежності. Інтенсифікація заходів міжнародного оборонного співробітництва, перехід Збройних Сил України на стандарти НАТО, необхідність перекладу важливих військово-політичних документів, усного та письмового військово-технічного й військового-спеціального перекладу текстів різних жанрів і стилів, як зазначає О. М. Нікіфорова, ставить на порядок денний питання «формування наукової школи військового перекладу». Це насамперед пов'язується з «необхідністю теоретичного узагальнення практичного досвіду, наукового обґрунтування ТВП, вирішення нагальних проблем лінгвістичного забезпечення військ» [9, с. 108]. Подібної думки також дотримується О. В. Юндіна [10, с. 43]. Л. М. Гончарук підкреслює, що «засадничі питання військового перекладу на початку ХХІ століття все ще залишаються недостатньо висвітленими в наукових розвідках» [11, с. 1].

Дійсно, багаторічний досвід підготовки військових перекладачів для Збройних Сил України й інших відомств сфери національної безпеки й оборони, що накопичений у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – ВІКНУ), потребує фундаментального перекладознавчого обґрунтування у форматі теорії військового перекладу. ТВП конче потребує системності – «якості теоретично обґрунтованих, верифікованих військовою практикою та структурно впорядкованих спеціальних знань міждисциплінарного характеру» [12, с. 96] і має базуватися «на наукознавчих, мовознавчих і перекладознавчих засадах, відповідати методологічним і кваліфікаційним критеріям наукознавства, мати власний об'єкт, предмет і завдання дослідження, теоретичні моделі, поняттєво-категоріальний апарат» [13, с. 97].

Процес наукового обґрунтування накопичених напрацювань із військового перекладу у форматі теорії нерозривно пов'язаний із визначенням фундаментальних методологічних засад ТВП. На думку Л. М. Алексєєвої, «якщо виходити із того, що методологія перекладу являє собою теорію перекладацької діяльності, то об'єкт і пред-

мет перекладу бачиться іншим чином порівняно з традиційним визначенням. У сучасному уявленні ці поняття визначаються на основі діяльності пізнання, мислення, рефлексії. У цьому сенсі сучасна методологія перекладу може стати основою пошуку й вироблення нових теорій перекладу, оскільки вона дозволить проектувати саме перекладацьку діяльність, що здійснюється в процесі міжмовної комунікації» [14, с. 50].

Якщо *методологію ТВП* можна охарактеризувати як «сукупність теоретичних положень, що розкривають принципи, способи, методи й прийоми побудови, опису й застосування типових алгоритмів операційної діяльності військового перекладача», то тоді ТВП буде логічно визначити як «спеціальну теорію перекладознавства, що являє собою узагальнену, структуровану й упорядковану сукупність наукових фактів, теоретичних суджень, гіпотез і методологічних положень, інтегрованих у єдину систему за допомогою термінологічно визначених і впорядкованих одиниць поняттєво-категоріального апарату, що розкривають завдання й специфіку службової діяльності військового перекладача в галузі лінгвістичного забезпечення військ» [15, с. 13].

Об'єкт і предмет ТВП були представлені автором у праці [13], в якій ТВП була проаналізована як система. Оскільки «поняття системи має надзвичайно широку сферу застосування (практично кожен об'єкт може бути розглянутий як система)», а також тому, що «повне розуміння передбачає побудову сімейства відповідних визначень – як змістовних, так і формальних» [16], було запропоновано також коротку (згорнуту) дефініцію ТВП: «Теорія військового перекладу – це система науково обґрунтованих і верифікованих практикою спеціальних знань міждисциплінарного характеру щодо перекладацького супроводження в збройних силах і лінгвістичного забезпечення військ» [13, с. 98].

Метою (надзавданням) ТВП є розкриття онтологічної (первинної, найголовнішої) природи, сутності й специфіки ТВП як складної нематеріальної системи синергічного типу – її змісту, структури, складових частин (компонентів, елементів), одиниць поняттєво-категоріального апарату, зв'язків із перекладознавством, філологічними, суміжними й інтегрованими науками, з одного боку, і воєнною наукою й практикою лінгвістичного забезпечення військ – з іншого [13, с. 98–99].

Як підкреслює Л. М. Алексєєва, «перекладознавство як наука, на відміну від інших лінгвістичних дисциплін, є найменш теоретизованим,

оскільки воно завжди займало проміжну позицію між мистецтвом і технологією» [17, с. 85]. Водночас «синтез різних предметів із метою побудови єдиної теорії об'єкта вимагає системного підходу й нерідко веде до створення нової наукової дисципліни» [18, с. 329].

Перекладознавці неодмінно вказують на типові недоліки теоретичних міркувань: на «еклектичний характер перекладознавчих дисциплін, відсутність цілісної теоретичної бази, широту та розмаїття наукової проблематики» [6, с. 54], на «бездумний розвиток» певних напрямів і теорій, що «зводить нанівець досягнення теорії перекладу» [6, с. 55]. Для ТВП таких загроз надмірного розвитку поки немає, адже більшість спеціальних категорій і концептуальних понять ТВП залишаються термінологічно не визначеними починаючи із середини ХХ століття й дотепер [13, с. 97].

ТВП залишається фундаментально не дослідженою, оскільки військовий переклад із самого початку виокремлення в межах перекладознавства вивчався переважно в *прикладному* та *лінгводидактичному* аспектах (питання ефективної та швидкої підготовки військових перекладачів із максимально можливої кількості мов, створення підручників, військових словників, опрацювання переліку загальновійськових і військово-спеціальних компетентностей тощо). До цих причин слід також додати традиційну закритість і недоступність сфери військового перекладу для цивільних дослідників.

В основу ТВП мають бути закладені *загальнонаукові*, *мовознавчі* та *спеціальні перекладознавчі* концепти й методи наукового дискурсу. Це забезпечить курсантам – військовим перекладачам, військовим перекладачам – практикам, ад'юнктам і здобувачам необхідний базис теоретичних понять для наукового розуміння сутності явищ військового перекладу, дозволить упевнено оперувати професійними науковими поняттями в пізнавально-дослідницькій діяльності, об'єднувати їх у концептуальні структури й теоретичні системи, пропонувати власні назви, терміни, дефініції за підсумками дослідження наукової проблематики ТВП. При цьому слід пам'ятати поради проф. О. І. Чередниченка щодо необхідності «опанувати увесь попередній досвід уживання ключових термінів-категорій перед тим, як пропонувати власну термінологію, яка ризикує лишитися виключно претензією на оригінальність» [1, с. 22].

Формувати нові одиниці поняттєво-категоріального апарату ТВП необхідно на основі адекватного розуміння сутності таких *загальнонау-*

кових концептів наукового дискурсу, як система, структура, елемент, зв'язки, функція, поняття, категорія, теорія, концепція, систематика, класифікація, типологія, діяльність тощо.

Розуміння й знання *основ наукознавства* (мети, функцій, завдань, об'єкта, предмета науки) дозволяє не тільки коректно сформулювати базові одиниці поняттєво-категоріального апарату ТВП, але й підвищити якість наукових досліджень проблематики ТВП, уникати прикрих помилок в описуванні (представленні, захисті) результатів власних розвідок. У наукових працях із перекладознавства іноді трапляються випадки, коли «теми формулюються як *особливості*, а описуються *закономірності*», що «призводить до псевдонаукових висновків», «відбувається підміна предмета дослідження, підміна перекладацької значущості наукової роботи значущістю сфери життя, якої стосується переклад» [6, с. 55], виникають «квазіоб'єкти перекладу» [6, с. 58].

Так, під час визначення завдань ТВП [19] автором було враховано такі *методологічні основи наукознавства* [20, с. 80–81]:

- збирання й узагальнення наукових фактів (*констатація*);
- пояснення зовнішніх взаємозв'язків спостережуваних явищ і процесів (*інтерпретація*);
- пояснення суті, внутрішніх взаємозв'язків спостережуваних явищ і процесів (*моделювання*);
- передбачення подальшого розвитку спостережуваних явищ і процесів (*прогнозування*);
- установлення можливих форм і напрямків практичного застосування одержаних знань (*використання*).

Методологічними принципами визначення предмета ТВП [13, с. 97] слугували такі *основоположні підходи сучасного наукознавства* [18]:

- обов'язкове виокремлення предмета з об'єкта, чітке їх розмежування за принципом «вторинності – первинності»;
- зазначення якісної своєрідності й специфіки предмета науки як фрагмента об'єктивної матеріальної реальності чи сконструйованої дослідником ідеальної сутності, що дозволяє конкретизувати частину об'єкта;
- визначення широкого кола завдань, які спрямовані на дослідження об'єктивно наявної матеріальної дійсності, що породжує проблемну ситуацію, або на розв'язання сформульованої вченими наукової проблематики;
- визначення зв'язку певної науки з іншими науками, її місця в загальній системі й класифікації наук.

Слід пам'ятати, що «в науці саме проблемна ситуація створює предмет дослідження, а локалізація проблемної ситуації в тих або інших явищах соціальної реальності є онтологічною основою для виділення об'єкта» [21].

Крім того, в основі теоретичних досліджень із військового перекладу неодмінно мають бути *загальнонаукові методи*, наприклад:

– *абстрагування, конкретизація, ідеалізація* (що дозволяють досліднику проблематики ТВП будувати абстрактні теоретичні конструкції у форматі гіпотез, припущень, узагальнень і висновків);

– *структурний, системний і компонентний аналіз, синтез, порівняння, аналогія* (для визначення складу, елементів і зв'язків ТВП як окремої системи або для дослідження певної підсистеми у складі ТВП);

– *моделювання, дефініційний аналіз* (для побудови інформаційних вербально-знакових моделей, уточнення й упорядкування фундаментальних понять, термінів і дефініцій, що становлять науковий категоріальний апарат ТВП).

Урешті-решт, саме загальнонаукові концепції й методи наукового дискурсу лежать в основі

формування наукової картини світу, утворюють зв'язки, що дозволяють зіставити одержані науковцем характеристики об'єкта й предмета дослідження з реальністю чи теоретичною (абстрактною) моделлю цієї реальності, визначають специфіку й структуру теоретичного пізнання.

Висновки і пропозиції. В основу теорії військового перекладу мають бути закладені загальнонаукові концепції й методи наукового дискурсу, що дозволить військовим перекладачам не тільки розуміти сутність базових теоретичних понять наукознавства, а й використовувати їх у дослідницько-пізнавальній діяльності, об'єднувати їх у концептуальні структури й теоретичні системи, формувати загальнонауковий і загальнометодологічний фундамент для філологічних, перекладознавчих і спеціальних методів пізнання та дослідження наукової проблематики ТВП.

Перспективи дослідження полягатимуть у подальшому обґрунтуванні мовознавчих і перекладознавчих основ наукового фундаменту ТВП, що відкриває «шлях до синтезування різноманітних концепцій і напрацювання власного категоріального апарату» [1, с. 14].

Список літератури:

1. Чередниченко О. І. Парадигми і категорії сучасного перекладознавства. Переклад – Культура – Ідентичність. К., 2017. С. 13–22.
2. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Mona Baker and Gabriela Saldanha (eds.). Taylor & Francis Group, 2011. 2nd ed. 674 pp.
3. Millán C., Bartrina F. Routes into translation studies: the journey through a discipline. In The Routledge handbook of translation studies. Edited by Carmen Millán and Francesca Bartrina. Taylor & Francis Group, 2013. P. 1–6.
4. Arrojo R. The relevance of theory in translation studies. In The Routledge handbook of translation studies. Edited by Carmen Millán and Francesca Bartrina. Taylor & Francis Group, 2013. P. 117–128.
5. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. Routledge, 2001. 240 p.
6. Денисова С. П. Стан та перспективи перекладознавчих досліджень. Вісник КНЛУ. Серія Філологія. Том 17. № 1. 2014. С. 54–60.
7. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. 5-е изд. Москва: Флинта: Наука, 2008. 320 с.
8. Карабан В. І. Спеціальні теорії перекладу: скільки їх (потрібно)? Наукові записки. Випуск 104 (1). Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2012. С. 26–31.
9. Нікіфорова О. М. Передумови становлення наукової школи військового перекладу в Україні. Лінгвістика XXI століття. 2015. С. 107–120.
10. Юндіна О. В. Теорія та практика військового перекладу в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2007. Вип. 41: Іноземна філологія. С. 42–44.
11. Гончарук Л. М. Жанрові аспекти перекладу офіційно-ділових документів франкомовного військового дискурсу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2016. 18 с.
12. Балабін В. В. Концептуальний апарат теорії військового перекладу. Тези доповідей XI Міжнародної науково-практичної конференції «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє» / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ: ВІКНУ, 2015. С. 95–96.
13. Балабін В. В. Об'єкт і предмет теорії військового перекладу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2017. № 31. Том 3. С. 97–100.
14. Алексеева Л. М. Перевод как рефлексия деятельности. Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. 2010. № 1. С. 45–51.

15. Балабін В. В. Теоретико-концептуальні основи військового перекладу. Філологічні трактати. Том 10. № 1, 2018. С. 7–18. DOI: 10.21272/ Ftrk.2018.10(1)-01.
16. Садовский В. Н. Система. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Ин-т философии РАН. Т. 3. Москва: Мысль, 2010. С. 552.
17. Алексеева Л. М. Объект и предмет современного переводоведения. Вестник Пермского университета. Серия: Иностранные языки и литературы. 2008. №. 5. С. 85–90.
18. Старостин Б. А. Предмет. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Ин-т философии РАН. Т. 3. Москва: Мысль, 2010. С. 329–330.
19. Балабін В. В. Завдання теорії військового перекладу. Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 23–24 березня 2018 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 105–107.
20. Гайдучок В. М., Затхей Б. І., Лінник М. К. Теорія і технологія наукових досліджень. Навч. посіб. Львів: Афіша, 2006. 232 с.
21. Ядов В. А. Объект и предмет социологического исследования. Социологический словарь. Отв. ред. Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев. Москва, 2014. С. 307.

ОБЩЕНАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ТЕОРИИ ВОЕННОГО ПЕРЕВОДА

Процесс научного обоснования накопленных наработок по военному переводу в формате абстрактной теории неразрывно связан с определением ее фундаментальных методологических основ. В статье проанализированы общенаучные основы теории военного перевода (ТВП), определяется роль общенаучных концептов и методов научного дискурса для этой специальной теории переводоведческой науки. Методология ТВП представляет собой совокупность теоретических положений, раскрывающих принципы, способы, методы и приемы построения, описания и применения типовых алгоритмов операционной деятельности военного переводчика. В основу ТВП должны быть заложены общенаучные, языковедческие и специальные переводоведческие концепты и методы.

Ключевые слова: переводоведение, военный перевод, теория военного перевода, методология науки.

GENERAL SCHOLARLY GROUNDS FOR THE MILITARY TRANSLATION THEORY

The process of scholarly substantiation of the accumulated knowledge in the field of military translation in the format of an abstract theory brings about the necessity to define its fundamental methodological grounds. The author presents basic concepts of the military translation theory as a special branch of the translation studies in the light of analyzing the role of fundamental scholarly concepts and methods. The methodology of the military translation theory stands out as a set of theoretical provisions that reveal principles, methods, and techniques for constructing, describing and applying typical algorithms for the military interpreter's operational activities. The author argues that the military translation theory comprises general scientific, linguistic and special translational concepts and methods of scientific and scholarly discourse.

Key words: translation studies, military translation, theory of military transfer, methodology of science.